

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У сьогоднішній з'явилася потреба в глибокому вивченні, науковому осмисленні й виробленні на цій основі стратегії і тактики розвитку дошкільної освіти в Україні. Саме тому ідея унікальності дитини дошкільного віку, необхідності розвитку її творчого потенціалу дістала відображення в нормативних актах нашої держави: у Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Законі «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні. Тому й вихідною тезою оновлення системи дошкільної освіти є положення, за яким педагогічний процес має ґрунтуватися на *психології розвитку дитини*, а точкою відліку в оновленні змісту, форм і методів виховання та навчання є ідея про *цінність та сенс її буття*.

Актуальність проблеми розуміння обдарованої дитини визначається необхідністю перенесення проблеми з плану наукових досліджень в план практичної діяльності дорослих (батьків, педагогів, психологів) з дітьми.

Метою статті є аналіз проблеми обдарованості в теоретико-методологічному й частково в практичному плані.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що з давніх часів людей хвилювала проблема обдарованості людини. Зокрема, Платон писав про необхідність спеціального відбору й розвитку найбільш здібних дітей. Авіценна у своєму «Каноні» розглядав ті духовні сили, чи здібності, котрі рухають тілом, як різноманітні функції людської душі.

I. Кант у своїй праці «Критика здібності судження» (1790) розглядає природу обдарованості й геніальності й виводить чотири ознаки генія.

У ХХ столітті ученими було розглянуто питання щодо рівнів обдарованості у різних галузях людської діяльності, тобто проблему обдарованості було переведено у практичний план. Зокрема у дослідженнях Д.Богоявленської, А. Венгера, Л. Виготського, Ю. Гільбуха, В.Давидова, О. Запорожця, В. Крутецького, О. Леонтьєва, К. Платонова, С. Рубінштейна, Б. Теплова, М. Холодної, Д. Ельконіна, В. Юркевича та ін.. розглядалися питання дослідження та розвитку здібностей й обдарованості, визначення систем впливу на дітей та дорослих (батьків, педагогів) з метою розвитку творчого потенціалу особистості.

У сучасній психології на основі поняття «Обдарованість» створено два терміни: «обдаровані діти», та «дитяча обдарованість». О. Савенков терміном «обдаровані діти» позначає особливу групу дітей, що випереджають однолітків у розвитку. Термін «дитяча обдарованість», навпаки, не припускає селекції, а вказує на те, що кожна дитина має певний інтелектуально-творчий потенціал [5].

Методологічні проблеми обдарованості розробляли Д. Богоявленська, А. Венгер, Е.Голубєва, В.Дранков, Дж. Гілфорд, Т. Джумагулова, В. Ігнат'єва, О. Матюшкін, К. Хеллер, В.Юркевич та ін..; проблемою розробки оригінальних методик діагностики дитячої обдарованості розробляються В. Дружиніним, В. Клименко, Дж. Гілфордом та ін.; організаційно-педагогічні основи навчання обдарованих дітей розробляються Б. Блумом, В. Грязевою, Дж. Гілфордом, В. Петровським, В. Комаровою, Н. Тализіною, Т. Копцевою, Ф. Ульямсом, О. Щеблановою та ін.. Зокрема, О.Матюшкін наголошував на необхідності створення науково-практичної програми з виявлення, навчання й виховання обдарованих дітей. О. Щебланова пропонує систему роботи з обдарованими дітьми, яка складається з п'яти етапів: скринінгу

(відсіювання) обдарованих дітей, ідентифікації, відбору для спеціального навчання, індивідуалізації процесу навчання, забезпечення психолого-педагогічного супроводу на всіх етапах розвитку.

У статті детальніше зупинимося на категорії дітей, які виокремлюються перш за все підвищеним рівнем розумового розвитку. Їх називають *обдарованими дітьми*.

Не секрет, що якщо спеціальні центри розвитку та школи (музичні, художні, спортивні та ін.) готові працювати з обдарованими дітьми та й то не завжди, то загальноосвітні дошкільні навчальні заклади та школи, як показує практика, цього робити не хочуть через те, що просто не знають, що з ними робити та інше.

Більшість батьків, вважають, що їх дитина (діти) найобдарованіші, унікальніші за усіх інших. Часто вони пишаються ними, потім розвивають в дітях те, що не вдалося розвинути в собі (Наприклад, грати у футбол чи на фортеп'яно, та ін.). Через деякий час їх настає розчарування, оскільки дитина прагне йти своїм шляхом й розвивати свої задатки й здібності. Деякі батьки, навпаки, просто не помічають обдарованості у своєї дитини чи пускають процес на само тек, а потім дивуються, що їхня дитина виявилася талановитою, успішною, незалежною. Краще за все, коли батьки дійсно мають обдарованих дітей і допомагають їм проявлятися повною мірою. Зокрема, відомий український психолог Ю. Гільбух у своїй книзі «Внимание: одаренные дети» пригадує випадок з дитиною дошкільного віку, що трапився досить давно: весною 1978 року. Батьки привели до нього хлопчика Славка, якому вже виповнилося шість років. Читати хлопчик навчився вже у три з половиною роки, у п'ять – писати й друкувати на машинці. Тоді ж він вже цікавився історією, географією, фізикою, астрономією. Стало зрозумілим, що перед вченими знаходиться

класичний вундеркінд. Йому було запропоновано тест словника, яким - за стандартним списком – оцінюється знання значень окремих слів. Пропонуємо три з них: *телеграма, сім'я, планета*. Спробуйте дати визначення цим словам... Ось приклади відповідей, які запропонував шестирічний Славко: «Телеграма – поштове відправлення, що передається з великою швидкістю за допомогою електричного струму»; «сім'я – група людей, що знаходиться у близьких родинних стосунках»; «Планета – куля, що рухається за своєю орбітою навколо Сонця» [1, с. 6].

Виникає питання: «Невже розум і талант можна одержати лише за спадковістю?» .«Неправда!» - стверджує відомий американський доктор філософії та психолог–дослідник Чейфіц Майкл Д. та зазначає, що ми можемо бути розумніше, тренуючи відповідні ланки головного мозку, подібно до того, як ми тренуємо біцепси, виконуючи вправи і пропонує систему вправ для розвитку функцій інтелекту, які можна грубо розділити на п'ять великих категорій: *мовлення, просторова орієнтація, логіка, пам'ять, творче мислення*. А надзвичайним є те, що вік цьому не перешкода [9]. Розвиток творчих здібностей є можливим у будь-якому віці, але сенситивним періодом для цього є – дитинство. Саме дитина дошкільного віку є активним учасником процесу пізнання. Активність дошкільника безпосередньо виявляється в діях, у прагненні спілкуватися з дорослими і однолітками, ділитися власним поки ще не досить значним чуттєвим досвідом. Завдяки активному наслідуванню і зростаючій здатності до навчання, активність дитини дедалі частіше набуває форми діяльності: гри, виконання окремих трудових, фізичних та навчальних дій. Важливо й те, що у дошкільника виникає *новий тип активності - розумова діяльність*. Дитина намагається усвідомити те, що бачить, відчуває, робить. У неї виникає бажання порівнювати, аналізувати, міркувати тощо. Також у наш час постійно зростає рівень інформованості дітей завдяки

телевізору, мультимедійній продукції (значно меншою мірою завдяки книгам), але їхня здібність до пізнавальної активності, ініціативності, мовленнєвого спілкування, словесної творчості, що виникає під впливом творів мистецтва та вражень від навколишнього життя і виявляється у творенні дітьми власних усних творів – загадок, віршів, казок значно знижується. Тому дуже важливо, щоб дорослі збільшували у сучасної дитини питому вагу пошукової, дослідницької, творчої активності дошкільників; зменшували роль обмежень їхньої активності (особливо продуктивної).

Таким чином проблема обдарованої дитини хвилює багатьох батьків, вихователів, педагогів, психологів. Зокрема, сучасними педагогами, психологами і фізіологами багато говориться про те, наскільки важливо створити всі необхідні умови для того, щоб усі діти мали бажання вчитися у школі, а першокласники почувалися в ній комфортно. Так Ш. Амонашвілі, Н. Гуткіна, Я. Коломінський, О. Кравцова, С. Ладивір, О. Панько, І. Підласий, Т. Піроженко, Н. Радіна, О. Савченко та інші виділяють кілька умов для цього, *a саме*: створення емоційного клімату, побудова навчально-виховного процесу з урахуванням психофізіологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку та шестирічних першокласників, наявність наочності, урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини тощо. Але підкреслюємо, що основним джерелом виховного потенціалу сім'ї перш за все є *батьківська любов*. Відомий факт: характер дитини формується в сім'ї, і психологічний клімат є для неї середовищем найбільшого соціального оточення. *Психологічний клімат* в сім'ї, дошкільному закладі, школі формує навички, ті чи інші риси вдачі, стійкі емоційно – пізнавальні структури.

У літературі з психіатрії існує точка зору, що сімейне оточення, стосунки між батьками можуть створювати психотравмуючі умови для дитини, внаслідок чого вона набуває низку негативних рис характеру. Більш того, в сім'ї іноді створюються умови, які можуть призвести до нервово – психічних захворювань дітей. У конфліктній, проблемній сім'ї більш вірогідні випадки патологічного розвитку характеру дитини (надмірної агресивності, замкнутості тощо).

Саме тому одним із факторів, який впливає на ставлення дитини до навчання, школи, є позиція, яку в цьому питанні займають батьки. Більшість з них хочуть бачити свою дитину не лише здоровою, а й розумною, обдарованою, талановитою, успішною тощо.

Ю. Гільбух зазначає, що існують різні типи обдарованості: інтелектуальна, технічна, художня, соціальна, спортивна;...[1, с. 4]. Далі Гільбух підкреслює, що при усій індивідуальній різноманітності обдаровані діти відтворювали у своєму інтелектуальному обліку (у більшому чи меншому ступені) ті найбільш суттєві характеристики, що були заявлені у першого клієнта (Хлопчика Славка), а саме: *незвичайно ранній прояв високої пізнавальної активності й допитливості; швидкість й точність виконання розумових операцій, обумовлені стійкістю уваги й оперативної пам'яті, сформованістю навичок логічного мислення; багатство активного словника, швидкість й оригінальність вербальних (словесних) асоціацій; виражену установку на творче виконання завдання, розвинутість творчого мислення й уяви; володіння основними компонентами уміння вчитися*. Останній компонент характеризується двома групами властивостями: 1). Учбовими навичками (швидкість усвідомленого читання й лічби, навичка друкування на машинці (сучасні діти – на комп'ютері), звичка до акуратного, чіткого оформлення продуктів своєї розумової діяльності); 2). Учбовими вміннями

інтелектуального плану: а) самостійної побудови орієнтувальної основи наступних дій, перш за все *усвідомлення* необхідності мати таку основу; б) здійснення за власною ініціативою (для реалізації попереднього пункту) ретельного аналізу поставленої задачі; точне *усвідомлення* моменту розуміння вимог задачі, наявності чи відсутності у себе знань для її вирішення, інших пізнавальних засобів; в) вибудовування чіткого образу мети діяльності, усвідомлення критеріїв якості майбутнього продукта діяльності; г) попереднє планування всього процесу майбутньої роботи, чітке виокремлення розумової частини роботи від її виконавської, маніпулятивної сторони... д) неухильне наслідування наміченим орієнтирам, постійний контроль за ходом роботи, що виконується, точна ідентифікація моменту досягнення потрібного способу діяльності[1, с. 10-11].

Саме тому сьогодні як ніколи, актуальною є проблема модернізації дошкільної освіти, а відповідно й інтенсифікації навчально-виховного процесу, який передбачає різноманітність форм організації, які є цікавими, змістовними, корисними для розвитку кожної дитини. Одним зі способів підвищення ефективності взаємодії дорослого з дитиною є розвиток *Активності* як реалізації потреб особистості, пошук предметів потреб (За А. Петровським), *пізнавальної активності* як стану готовності організму до пізнавальної діяльності, що стимулює та породжує її. Пізнавальна активність виражається у прагненні дитини формувати «образ світу шляхом орієнтовно-дослідницької діяльності» (За Д. Годовіковою); інтелектуальної та інших типів обдарованості з урахуванням індивідуальних особливостей дошкільника.

Учені О. Брушлінський, О. Матюшкін, С. Рубінштейн та інші визначають джерело розвитку пізнавальної активності як пізнавальну

потребу, яка, у свою чергу, стимулюється низкою суперечностей: незбіг думки про предмет із самим предметом; невідповідність між вихідними умовами і вимогами завдання; невідповідність звичних способів дії, що використовуються особою, вимогам завдання; суперечлива невідповідність реального ідеального станів індивіда; Здібність до самостійного виявлення суперечностей є свідченням активності особистості, виявом її творчого потенціалу. Означені суперечності розв'язуються у процесі різних видів пізнавальної діяльності, одним із видів якої є мовленнєва діяльність.

В ході спостережень за мовленням дітей, аналізу самостійно складених дітьми загадок, казок та малюнків до них нами були виявлені деякі особливості, пов'язані з статевою належністю. Зокрема, у казках хлопчиків (як і їхньому мовленні в цілому) переважають дієслова та іменники, у казках дівчаток – іменники та прикметники. Наведемо фрагменти казок дітей різної статі. Ось фрагмент казки хлопчика Омара: *«Жили–були Голосний з Приголомним. Вони пішли гуляти на море. Голосний співав : а-а-а, о-о-о, у-у-у, и-и-и, е-е-е! Б-б-б, м-м-м, д-д-д, к-к-к - це так Приголомний казав. Приголомний поранився колючкою. І Голосний покликав лікаря: «Ей, лікар! Допоможи!» Лікар прийшов і полікував друга. І пішли купатися. Там у морі був рак. Він все знає: як добратися до Баби Яги і Змея Горинича. Він їх не чіпав і відпустив назад на берег...»* А ось фрагмент казки дівчинки Варі: *«Тут сині зірочки, ні сніжинки. Бачите? Красиві, правда? Чоловічки пішли гуляти. Бачите, ось Голосний у зеленій шапочке. Цей чоловічок... Приголомний. Я йому жовту шапочку нарисувала. Він спочатку був грусний, а потім став веселий».* Хлопчики виявляли більшу активність під час відгадування загадок. А під час самостійного складання загадок активність спостерігалася у дітей обох статей. Наведемо приклади. Аня П.: «Одна ніжка і багато рук. Воно на вулиці в нас в садочку є (Дерево.)», Тарас К.: «Цілиться в п'ятку, попадає в

ніс (Пух тополі.)», Влад Л.: «Годинника не має, а час знає. Тільки Бог може знати (Сонце.)», Віка Т.: «Залізна палка і три кольори: червоний, жовтий, зелений (Світлофор.)», Ілля К.: «Два ока, дві ноги, хвіст. Вона сидить на пальці у хатці (Курка)» та ін..

Дівчатка виглядали вправнішими, особливо під час виконання добре знайомих завдань (Наприклад, під час промовляння скоромовок, пригадування віршів на запропонований звук та ін.). Під час виконання нових – частіше за хлопчиків виявляли невпевненість, прохали про допомогу з боку дорослого, наведення прикладів тощо. Тому ми спробували деякі завдання диференціювати (давати окремо для хлопчиків і дівчаток). Такий розподіл деяких завдань дав позитивний результат: хлопчики стали виявляти більшу мовленнєву активність, уважність, дисциплінованість; дівчатка – самостійність, рішучість, наполегливість тощо. У дітей значно підвищився інтерес до мовленнєвих завдань, спостерігалося більше самостійності й ініціативності під час складання загадок, казок, виконання малюнків. Усі завдання було спрямовано на організацію розумових дій кожної дитини, формування її пізнавальної активності, розвитку творчих здібностей, виховання культури сприймання, уважність до навколишнього середовища та ін. Важливим моментом є те, що, сподіваючись на успіх у самостійному вирішенні дітьми мовленнєвих завдань, ми стимулювали дітей не лише до аналізу самих завдань, а й до аналізу власного мислення, створення образу власного «Я», вчили переосмислювати свої дії, свою поведінку.

Рекомендації щодо обдарованої дитини подаємо на матеріалі К. Юнга «Феномен обдарованості» (Доповідь, прочитана на з'їзді працівників середньої школи в Базелі 4 грудня 1942 року. Надрукований в Schweizer Erziehungs-Rundschau XVI / 1 (Zurich, April 1943, p. 3-8). К. Юнг зазначає:

«Проблема обдарованої дитини аж ніяк не проста, тому що мало розпізнати в ній хорошого учня. У відомих випадках ми маємо саме зворотне. Він може мати навіть несприятливі характеристики: розкиданість, голова повна витівок; він – недбайливий, халатний, неуважний, бешкетний, норавливий; він може навіть робити враження заспаного. Шляхом одного лише *зовнішнього спостереження* буває дуже важко відрізнити обдаровану дитину від розумово відсталої.

Крім того не можна випускати з уваги той факт, що обдаровані діти далеко не завжди рано дозрівають, але, навпаки, мають уповільнений хід розвитку, так що обдарованість протягом довгого часу залишається латентною (*Примітка: латентне навчіння* – (latent learning) навчіння у процесі спонтанного ознайомлення з ситуацією без явного підкріплення [4, с.117]). При таких обставинах важко розпізнати обдарованість. Надмірна благодущність, оптимізм вихователя можуть відчувати ознаки обдарованості в тих дітях, які потім виявляються нікчемними людьми; приблизно в цьому дусі в одній біографії говориться: «До чотирнадцятилітнього віку в ньому не було помітно ніяких ознак геніальності; після цього – теж».

Зафіксувати обдарованість допомагає тільки *точне дослідження й спостереження над дитячою індивідуальністю* – як у школі, як і в домі. Уже це дозволяє встановити, що (знак наголосу) є первинною похилістю, а що (знак наголосу) – вторинною реакцією. В обдарованих неуважність, розкиданість і заспанність визрівають як додаткова оборона проти зовнішніх впливів, ціль якої – спокійно й без перешкод віддаватися внутрішнім процесам фантазії. Одна лише констатація того, що є в наявності живі фантазії або своєрідні інтереси, звичайно, ще зовсім не доводить особливого дарування, тому що точно таке ж перевага фантастики й аномальних інтересів властиво раннім стадіям неврозів і

психозів. Однак по *якості* фантазій обдарованість розпізнати можна. Для цього, звичайно ж, потрібно вміти відличати розумну фантазію від дурної. Напрямним моментом при цьому розгляді є оригінальність, послідовність, інтенсивність і витонченість фантазії, а також закладена в ній можливість наступного перетворення в життя. Найважливішим є питання про те, наскільки фантазії вторгаються в зовнішній шар життя, приміром, у формі систематичної пристрасної або інтересів. Інший важливий *indicium* - (з латини - показник) – це ступінь і якість інтересу в цілому. Часто щодо проблематичних дітей відбуваються різні відкриття: наприклад, вони дюжинами й, здається, без розбору проковтують книги – і роблять це здебільшого в заборонений нічний час – або виявляють практичні навички, гідні подиву. Усі ці знаки може зрозуміти тільки *той*, хто узяв на себе обов'язок запитувати дітей *яким чином і чому*, той, хто не задовольняє лиш тим, що констатує погану успішність. Тому точне знання психології, тобто знання людини і життєвий досвід – бажаний реквізит вихователя» [3, с. 296-297].

Ю. Гільбух зазначає: «Об'єктивні можливості зробити свою дитину талановитою мають всі батьки. Якщо, звичайно, вона народилася без якої-небудь патології. Це перше. І друга умова: якщо зайнятися розвитком її здібностей з раннього дитинства. Виникає запитання: хтось пробував це робити? Виявляється, такі спроби з недавніх пір починаються» [1, с. 50]. Позитивні результати було одержано завдяки батькам цих малят. Вони були проінструктовані щодо створення середовища, яке було багатим як на сенсорну інформацію (використання великих та яскравих малюнків, різноманітних макетів), так і можливостями для розвитку рухів (ритміка, гімнастика) [1].

Отже, можемо зробити **висновки**, а саме: робота з обдарованими дітьми має скластися в концепції, що охоплює усі види обдарованості; у безперервні навчально-виховні процеси, що пронизують усі ланки зростання дитини від дошкільної освіти до вищої школи. Одним із способів підвищення ефективності взаємодії дорослих (батьків, педагогів, психологів) з дитиною є створення культурно-пізнавального середовища сім'ї, дошкільного навчального закладу та школи.